

Gulshoda SHONIYOZOVA,
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti o'qituvchisi
E-mail: shoniyozovagulshoda@gmail.com

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti v.b., PhD F.Umurova taqrizi asosida

DIALOGIK NUTQDA PUNKTUATSION BIRLIKLARNING KOMMUNIKATIV VAZIFASI

Annotatsiya

Maqolada o'zbek tilidagi dialogik nutqda tinish belgilarining muloqotdagi vazifasi pragmalingsvistik yondashuv asosida tahlil qilinadi. O'zbek badiiy asarlari, publitsistik matnlar va zamonaviy yozishmalardagi dialoglar asosida nuqta, so'roq, undov, uch nuqta, tire belgilarining muloqotdagi vazifasi o'rganiladi. Tahlil natijasida aniqlanishicha, dialogik nutqda punktuatsiya faqat grammatik belgi emas, balki suhbat jarayonini boshqaruvchi, so'zlovchining munosabatini ko'rsatuvchi va suhbatdoshga ta'sir etuvchi muhim vosita hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Dialogik nutq, punktuatsiya, pragmatika, illokutiv kuch, implikatura, presuppozitsiya, kommunikativ vazifa, o'zbek tili.

КОММУНИКАТИВНЫЕ ФУНКЦИИ ПУНКТУАЦИОННЫХ ЕДИНИЦ В ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Аннотация

В статье с позиций прагмалингвистики анализируются коммуникативные функции знаков препинания в диалогической речи узбекского языка. На материале диалогов из узбекских художественных произведений, публицистических текстов и современных письменных переписок исследуется роль точки, вопросительного знака, восклицательного знака, многоточия и тире в процессе коммуникации. В результате анализа установлено, что пунктуация в диалогической речи выступает не только как грамматический показатель, но и как важное средство управления процессом общения, выражения отношения говорящего и воздействия на адресата.

Ключевые слова: Диалогическая речь, пунктуация, прагматика, иллокутивная сила, импликатура, пресуппозиция, коммуникативная функция, узбекский язык.

COMMUNICATIVE FUNCTIONS OF PUNCTUATION UNITS IN DIALOGIC SPEECH

Annotation

This article analyzes the communicative functions of punctuation marks in Uzbek dialogic speech from a pragmalinguistic perspective. Based on dialogues from Uzbek literary works, journalistic texts, and modern written communications, the roles of the period, question mark, exclamation mark, ellipsis, and dash in communication are examined. The analysis shows that in dialogic speech punctuation is not only a grammatical marker but also an important tool for managing the interaction process, expressing the speaker's attitude, and influencing the interlocutor.

Key words: Dialogic speech, punctuation, pragmatics, illocutionary force, implicature, presupposition, communicative function, Uzbek language.

Kirish. Tilshunoslikning zamonaviy bosqichida til birliklari faqat struktur jihatdan emas, balki ularning kommunikativ va pragmatik imkoniyatlari nuqtayi nazaridan ham o'rganilmoqda. Ayniqsa, yozma nutqda dialogik strukturalarning shakllanishi va ularning grafik ifodasi masalasi muhim ilmiy muammolardan biridir.

Dialogik nutq – bu ikki yoki undan ortiq shaxs o'rtasidagi muloqotni ifodalovchi nutq turi bo'lib, unda savol-javob, munosabat bildirish, baholash, rad etish, tasdiqlash kabi kommunikativ harakatlar amalga oshiriladi.[1] Yozma shaklda dialog og'zaki nutqning grafik modeli sifatida namoyon bo'ladi va bu jarayonda punktuatsiya asosiy vositalardan biri sifatida xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Punktuatsiya an'anaviy ravishda sintaktik tuzilmani ko'rsatish vositasi sifatida talqin qilingan[2]. Biroq zamonaviy pragmalingsvistik yondashuv tinish belgilarini nutq subyektining kommunikativ niyatini ifodalovchi va adresatga ta'sir ko'rsatuvchi semiotik vosita sifatida ko'rib chiqadi.[3] Shu jihatdan, dialogik nutqda punktuatsiyaning kommunikativ vazifasini o'rganish o'zbek tilshunosligi uchun dolzarb masala hisoblanadi. O'zbek tilshunosligida punktuatsiya masalalari asosan normativ va sintaktik nuqtai nazardan yoritilgan[4]. Dialogik nutq

masalalari esa matn lingvistikasi va stilistika doirasida o'rganilgan [5]. Biroq dialogik nutqda tinish belgilarining aynan pragmatik va kommunikativ vazifasi masalasiga ilmiy yondashilmagan.

Xalqaro tilshunoslikda punktuatsiyaning pragmatik tomonlari ham o'rganilgan. Bu izlanishlar tinish belgilarining gapdagi nutq maqsadi va ta'sir kuchini ifodalashda muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi [6]. Shu sababli mazkur maqola o'zbek tilidagi dialogik nutq materiallari asosida punktuatsiyaning kommunikativ vazifalarini tizimli ravishda yoritishga qaratiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqola pragmalingsvistika, funksional-semantik tahlil va matn lingvistikasi yondashuvlariga tayandi. Uning asosiy maqsadi — dialogik nutqda ishlatilgan tinish belgilarining muloqotdagi vazifasini aniqlashdan iborat.

Tahlil uchun quyidagi manbalar tanlandi:
o'zbek badiiy asarlaridagi dialoglar;
publitsistik matnlardagi suhbatlar;
zamonaviy yozma yozishmalar (ijtimoiy tarmoqlar).
Material tanlashda ularning real muloqotni aks ettirishi va tinish belgilarining faol qo'llanganiga e'tibor berildi.
Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi:

kuzatish usuli — dialoglarda tinish belgilarining qo'llanishini aniqlash;

pragmatik tahlil — tinish belgilarining nutq maqsadini ochish;

qiyosiy tahlil — turli uslubdagi dialoglarni solishtirish.

Tahlil va natijalar. Dialogik nutq o'z tabiatiga ko'ra o'zaro muloqotga quriladi. Har bir replika ma'lum bir kommunikativ maqsadni bajaradi. Yozma dialoglarda esa bu maqsadni aniqroq ko'rsatishda tinish belgilarining roli katta. An'anaviy qarashlarda tinish belgilarining vazifasi asosan gap chegarasini ko'rsatish bilan bog'langan[7]. Biroq dialogik materiallar shuni ko'rsatadiki, punktuatsiya bundan ko'ra kengroq vazifani bajaradi. U:

nutq ohangini ko'rsatadi;

so'zlovchining hissiy holatini bildiradi;

yashirin ma'nolarni yuzaga chiqaradi;

muloqotning borishini boshqaradi.

Shu sababli dialogik matnda punktuatsiyani faqat grammatik belgi emas, balki muloqotni tartibga soluvchi grafik vosita sifatida baholash mumkin. Masalan:

— Sen kelasanmi?

— Kelaman.

Bu misolda so'roq belgisi shunchaki grammatik shakl emas, balki suhbatdoshdan javob kutish signalidir.

Nuqta odatda tugallangan fikr belgisi sifatida qaraladi. Ammo dialogik nutqda u turli qo'shimcha ma'nolarni ham ifodalashi mumkin.

1. Oddiy yakunlovchi vazifa

— Men bugun bandman.

— Mayli.

Bu yerda nuqta xotirjam ohangni bildiradi.

2. Sovuqlik yoki qat'iylik ifodasi

— Gaplashamizmi?

— Yo'q.

Bu misolda qisqa javob va nuqta birga kelib, rad etishning qat'iyligini kuchaytiradi.

3. Zamonaviy yozishmalarda yashirin ma'no. Ijtimoiy tarmoqlardagi yozishmalarda ba'zan nuqta sovuqonlik yoki norozilik belgisi sifatida ham qabul qilinadi. Bu holat punktuatsiyaning zamon bilan birga yangi pragmatik ma'nolar kasb etayotganini ko'rsatadi.

So'roq belgisi dialogik nutqda eng faol tinish belgilaridan biridir. U faqat savolni emas, balki turli kommunikativ maqsadlarni ham ifodalaydi.

1. Shubha ifodasi

— Sen shuni qildingmi?

Bu yerda so'zlovchi faqat so'ramayapti, balki gumon ham bildiriyapti.

3. Ritorik savol

— Buni ham tushuntirib o'tiramanmi?

Bunday gapda aslida javob kutilmaydi. So'roq belgisi yashirin norozilik ma'nosini kuchaytiradi.

Undov belgisi dialogik nutqda kuchli hissiy bo'yoq beruvchi vositadir.

1. Kuchli hayajon

— Voy, qara!

Undov hayratni kuchaytiradi.

2. Buyruqni kuchaytirish

— Darhol kel!

Bu yerda undov buyruqning qat'iyligini oshiradi.

3. Ijoiy baho

— Zo'r ekansan!

Undov ijoiy hissiyotni kuchaytirib beradi. Dialogik nutqda undov belgisi ko'pincha og'zaki nutqdagi kuchli intonatsiyaning yozma ko'rinishi sifatida xizmat qiladi.

Uch nuqta dialogik nutqda eng ko'p pragmatik vazifa bajaradigan punktuatsion birliklardan biridir. U ko'pincha fikrning tugallanmaganini, pauzani yoki yashirin emotsiyani bildiradi.

1. Ikkilanish va pauza ifodasi

Dialoglarda uch nuqta so'zlovchining ikkilanishini ko'rsatadi:

— Men... bilmadim... balki keyinroq aytarman.

Bu yerda uch nuqta nutqdagi uzilish va ishonchsizlikni bildiradi.

— Men... men seni xafa qilmoqchi emasdim... —

dedi u past ovozd(Qodiriy, O'tkan kunlar).

Bu misolda uch nuqta qahramonning ruhiy taraddudini kuchaytiradi.

2. Yashirin ma'no (implikatura) hosil qilish

Ba'zan uch nuqta ochiq aytilmagan, lekin anglashiladigan ma'noni bildiradi:

— Yaxshi... tushundim.

Bunday holatda so'zlovchi rozi bo'lgandek ko'rinsada, kontekstda norozilik sezilishi mumkin.

O'zbek yozma dialoglarida tire eng asosiy struktur ko'rsatkichlardan biridir.

1. Keskinlikni kuchaytirish. — Bas qiling! — dedi u jahli chiqib.(Qahhor, hikoyalar).

Bu yerda tire dialog ritmini tezlashtiradi.

2. Muallif gapini ajratish

— Men bormayman, — dedi Kumush qat'iy ohangda.

(Qodiriy, O'tkan kunlar).

Bu konstruksiyada tire dialog va muallif nutqi chegarasini aniq ko'rsatadi.

So'nggi yillarda ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlarda dialogik yozishmalar faol rivojlandi. Bu muhitda punktuatsiya an'anaviy meyorlardan qisman chekinib, yangi pragmatik yuklamalar olmoqda.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki:

nuqtasiz yozish — norasmiylik belgisi;

ko'p undov (!!) — kuchli emotsiya;

cho'zilgan uch nuqta (...) — noaniqlik yoki kinoya.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, dialogik nutqda punktuatsion birliklar faqat sintaktik chegaralovchi vosita emas, balki muloqot jarayonining faol ishtirokchisi sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, so'roq, undov va uch nuqta belgilarining qo'llanishida kuchli pragmatik vazifa bajaradi. Badiiy matnlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yozuvchi dialoglarda tinish belgilaridan qahramon ruhiyati, nutq ohangi va kommunikativ niyatini ochishda faol foydalanadi. Masalan, Qodiriyning dialoglarida uch nuqta ko'pincha ichki hayajon va ikkilanishni ifodalasa, Qahhor asarlarida undov belgisi keskin emotsional portlashni berishga xizmat qiladi. Bu holat punktuatsiyaning matn semantikasini shakllantirishdagi muhim o'rnini tasdiqlaydi.

Xulosa va takliflar. Dialogik nutqda punktuatsiya faqat grammatik chegaralash vositasi emas, balki muloqotni boshqaruvchi muhim pragmatik mexanizm hisoblanadi.

Nuqta dialoglarda nafaqat fikr yakunini, balki sovuqlik, qat'iylik munosabatini ham ifodalashi mumkin.

So'roq belgisi real savoldan tashqari shubha, kinoya va ritorik ma'nolarni yuzaga chiqaruvchi kuchli vosita sifatida xizmat qiladi.

Undov belgisi dialogik nutqda emotsional-ekspressivlikni eng yuqori darajada kuchaytiruvchi vosita ekanligi aniqlandi.

Uch nuqta (...) dialoglarda ikkilanish, tugallanmagan fikr va yashirin implikaturani ifodalovchi eng faol pragmatik ko'rsatkichlardan biri bo'lib chiqdi.

Qo'shtirimoq belgisi nafaqat ko'chirma nutqni ajratadi, balki kinoya, masofa va baholovchi munosabatni ham ifodalashi mumkin.

Umuman olganda, dialogik nutqda punktuatsion birliklar ko'p qatlamli kommunikativ vosita sifatida namoyon bo'lib, ular orqali so'zlovchining niyati, hissiy holati samarali ifodalanadi. Shu bois o'zbek tilshunosligida punktuatsiyani

pragmalingvistik nuqtayi nazardan yanada chuqur o'rganish ahamiyatli.

ADABIYOTLAR

1. Абдурахмонов Ф.А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. — Тошкент: Ўқитувчи, 1996. — 320 б.
2. Levinson S.C. Pragmatics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983. — 420 p.
3. Mahmudov N.M. Matn lingvistikasi asoslari. — Toshkent: Fan, 2012. — 256 b.
4. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining punktuatsiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2006. — 240 b.
5. Vorkachev S.G. Lingvokontseptologiya i mejkulturnaya kommunikatsiya: istoki i tseli // Filologicheskiye nauki. — 2005. — № 4. — S. 45–52.
6. Qodiriy A. O'tkan kunlar. — Toshkent: Sharq, 2019. — 400 b.
7. Qahhor A. Tanlangan asarlar. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2018. — 352 b.
8. Shoniyozova G.B. Pragmalinguistic aspect of punctuation in corpus linguistics // International Journal of Artificial Intelligence. — 2025. — Vol. 05, Issue 05. — P. 1970–1972.
9. Shoniyozova G.B. O'zbek punktuagrammalarining pragmalingvistik aspektida o'rganilishi va uslubiy vazifa bajarish talqinlari // O'zbek filologiyasi: muammo va yechimlar respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. — Toshkent: Anorbooks, 2023. — B. 36–39.
10. Shoniyozova G.B. Tinish belgilarining emotsional va stilistik funksiyalari: o'zbek matnlari korpusiga asoslangan tahlil // Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitishning dolzarb masalalari: muammo va yechimlar xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. — Qarshi, 2025. — B. 641–644.